

Ігор БІЛОУС
*пошукувач,
Прикарпатський національний університет
ім.В.Стефаника*

ОСЕРЕДОК ПЛАСТИКИ ІЗ СИРУ

Кожна етнографічна територія, а іноді й кожне село у XVIII – XX ст. мали свою спеціалізацію в тому чи іншому виді народного мистецтва. З XVI ст. на Косівщині розвивалися найрізноманітніші галузі художньої діяльності — дерево і кераміка, ткацтво і вишивка, метал та шкіра, писанковий розпис, вироби із сиру тощо. У контексті комплексного дослідження народного мистецтва Гуцульщини актуальні питання розширення, поглиблення відомостей, художнього аналізу усіх видів мистецької творчості. Маловідомим видом творчості народних майстрів Косівщини є мистецтво ліплення з сиру, хоч окремі згадки розпорошені по багатьох виданнях [1- 7; 8 - 11; 13; 15; 16].

Упродовж віків розвивалися і передавалися від майстра до майстра, з роду в рід технологічні та мистецькі таємниці сирних виробів, удосконалювалися, збагачувалися засоби художньої виразності.

Скромне місце посідають унікальні вироби майстрів із сиру, породжені багатомісячною історією цього гірського краю вони майже в первісному вигляді дійшли до нашого часу.

Сир, на перший погляд, непридатний матеріал для формотворення, проте народ знайшов такі способи його обробки, в результаті яких він набуває своєрідні властивості, що робить сир більш пластичним, ніж глина чи віск.

Відомий дослідник і етнограф XIX ст. Володимир Шухевич підкреслював про самобутню технологію тривалого збереження майстрами виробів із сиру. “Баранчики, калачі, фірмаки можуть стояти дуже довго і 20 років, потім можна їх ужити, треба лише кинути у гаряче масло, то сир розпуститься і стає добрий до їди “ [2, 245].

Обґрунтовані висновки зробила відома дослідниця української народної іграшки Людмила Герус, що сирна пластика Гуцульщини — унікальне явище в народному мистецтві України [3, 9].

Самопізнання, самовираження, самореалізація народних майстрів забезпечила умови збереження та виготовлення виробів із сиру. І тому головне завдання майстрів було професійним становленням, здібністю розкрити перед людьми шляхи пізнання топологічних основ етносу, його корінних ознак і властивостей, здійсненням проєкції минулого в майбутнє через ментальні шари народної колективної пам'яті.

Протягом віків на Гуцульщині горяни шанували чимало свят і обрядів, тісно вплетених у річний господарський цикл. Більшість збереглося майже до наших днів.

В.Шухевич вважав, що обряди мали важливе значення у господарстві та віруваннях гуцулів і відзначилися надзвичайно урочисто. У церковні свята і пам'ятні дні християнських святих гуцули перенесли багато різних дохристиянських звичаїв, вірувань. Навіть у релігійних обрядах використовували заборонені церквою церемоніали, щоб уберегти себе перед усім від уроків.

Одним із яскравих свят на Косівщині був “полонинський хід” чи “полонинський вихід” овець на пасовище.

Під час літування ватаг і пастухи незаперечно виконували різні вірування і магічні дії, пов'язані в основному з охороною та лікуванням тварин. Навіть під час доїння (спочатку доїли чорну вівцю, а потім білу) пастухи дотримувалися різних вірувань і обрядів, які нібито допомагали одержати від тварин якнайбільше молока.

Основним чинником захисту худоби від злих сил і чарів та виготовлення різних продуктів з овечого молока було запалення “живого” вогню — ватри.

Постійно перебуваючи в оточенні магії, вірувань, страху за худобу, ці суворі вівчарі починали тужити за рідними. Тому, коли з сіл приходили люди провідати стан своєї худоби і забрати деякі молочні вироби, вони хотіли їх здивувати чимось

надзвичайним. Можливо саме так з'явилися перші маленькі скульптурки із сиру: фігурки коників, корів, баранчиків, оленів, зайців, калачиків тощо. Вівчарі надавали їм значення оберегів стада та обрядових символів. Відвідавши полонини і отримавши в подарунок маленькі фігурки із сиру, сільські жителі були певними, що на пасовиськах все буде добре. Ці сирні скульптурки свійських та різних диких тварин семантично переплітались з життям села.

Вироби продавали також на ярмарках і дарували людям. Підтвердження цьому знаходимо у дослідників етнографії та фольклору кінця XIX – поч. XX ст. у В.Шухевича та Оскара Кольберга, а також у записах збирачів народних коломийок. Вироби із сиру не розставляли по всій хаті, а мали своє традиційне локальне місце збереження. Обов'язково на миснику або полиці крім посуду були фігурки глиняних свистунців, писанки, сирні фігурки, іноді підвішувалося глиняну або дерев'яну пташку.

Починаючи з кінця XIX ст. цим видом народного мистецтва починають займатися жінки в селах Шепіт, Брустори, Снідавка, Річка, Космач. Найстарішими виробами з сиру були фірмаки з витисненими на них солярними знаками. Розварений у жентиці сир клали у дерев'яні різьблені або бляшані карбовані форми, там він набував відповідної рельєфної фактури.

Крім фігурок тварин, у селах Косівщини виготовляли з пареного овечого сиру і обрядові калачі. Грудковий сир розрізали на шматки і кидали в гарячу воду, щоб він розварився, потім його розминали і розкачували у воді паляниці, роблячи всередині отвір, як у калача. З однієї грудки сиру виготовляли 12-16 калачів, з яких кожний пастух залишав собі один, а інші дарував. Калачі з пареного сиру не споживали, а використовували для весільного обряду. В селі Космач сирні калачики прив'язували червоною ниткою нареченій і нареченому до лівої руки і протягом усього весілля такий калачик був з ними. Молода пара довго зберігала їх як запоруку доброго та щасливого життя.

Спускаючись восени з полонин, вівчарі на поясі несли калачики, які потім дарували дівчатам із найкращими побажаннями,

дорослим — за душі померлих.

Технологія обробки сиру відома здавна. У відро теплового молока додається ложка глегу (сичужний фермент), і молоко ставлять на скисання. Ватаги полонин при виготовленні глегу користувались водою з криниці або джерела, яку приносили до схід сонця. Виливаючи глег у молоко, ватаг робив хрест і говорив: “Благослови манну від худоби”.

Технологія ліплення сиру відбувається протягом певного часу. Належно прокисле молоко дає можливість утворити матеріал для ліпки скульптури із сиру. Сир перевіряють на скисання, опускаючи у гарячу воду. Якщо сир текучий і водночас в’язкий, добре витягується, такий матеріал вважається готовим.

Пристаючи до ліплення майстер нарізає відповідної величини кусочки сиру і опускає в гарячу воду. Розминаючи в руках розм’яклу масу, формує грудку, з якої швидкими легенькими рухами ліпить скульптуру. Процес ліпки з сиру нагадує формовку глиняних свистунців, завдяки витягуванню таких частин фігури: голови, гриви, туловища, хвоста тощо. Фігурка виробляється з одного цілого куска сиру і одразу ж, ще м’якою, опускається в розчин солі, де форма закріплюється. Чим більше насичений розчин солі, тим довше може зберігатися виріб.

На сьогоднішній день продовжувачами традицій скульптурної ліпки з сиру є Матійчук Марія Юріївна, 1929 року народження, Хім’як Марія Василівна, 1959 року народження, Рибарук-Миклащук Ганна Іванівна, 1982 року народження з села Брустори; Соколюк Марія Петрівна, 1951 року народження з с. Шепіт та дві учениці Матійчук Марії: Мельничук Ганна Юріївна, 1969 року народження з с.Шепіт та сестра-близнючка Лушак Марія Юріївна, 1969 року народження з с. Космач. Наймолодші дві майстрині досягли значних успіхів у своїй роботі. Характерною пластикою вони удосконалюють вироби із сиру, використовуючи знання традицій і віртуозне виконання.

Особливо великих успіхів добилась Марія Матійчук. Незважаючи на здавалось би простий процес виробів із сиру,

можна прослідкувати неабиякий хист майстрині, в передачі динаміки, узагальненні форми, оздобленні та конструктивному зображенні фігурок.

Про твори Марії Юріївни Матійчук написано в газетах, журналах, а багато виробів зберігаються в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, Косвіському музеї народного мистецтва та побуту Гуцульщини.

У 1983 році в стінах Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини та Покуття відбулась персональна виставка творів Марії Матійчук. На вітринах можна було побачити отари овець і зграї казкових пташок, табуни кумедних лоша́т і коней, осідланих вершниками з дішками-бербенічками. Всі вони були виліплені із сиру.

Привітна, доброзичлива горянка не приховує від людей секрету ліпки із сиру, навчає сусідську дівчурку. Цим видом ремесла добре оволоділи дві сестри — Ганна та Марія. Аналізуючи сучасні вироби Мельничук Ганни Юріївни та Луццак Марії Юріївни можемо судити про удосконалення формотворення із сиру.

Серед виробів майстринь є коні, коник, баранчики, олені, птахи. Урізноманітнюючи форми своїх виробів сестри-близнючки ліплять зброю і для баранчиків, і для оленів, і для птахів, і для коней. Серед їхніх скульптурок можна зустріти і великих коней з маленькими кониками, з бербенічками прив'язаними до туловища. Великих коней майстрині прикрашають плетінками з сирної нитки, а також збагачують свої вироби розписом кольорових крапочок та примітивними орнаментальними мотивами. В основному це солярні знаки. Кольори — зелені, сині, червоні, що легко і врівноважено доповнюють форму, дають виробам святковий вигляд.

Вони плавно підкреслюють зовнішню форму та пластичний вигин фігурок і відіграють неабияку роль у декоративному ладі твору, надаючи їм певного забарвлення. Це своєрідне орнаментальне зображення, що ритмічно розміщене по формі крапочками. Така орнаментальна побудова зберігається протягом другої пол. XIX і протягом XX ст. на всіх виробках із сиру.

Споглядаючи невичерпну розмаїтість і позірну простоту “примітивного” ритмічного візерунка, ми пам’ятаємо, що це — простота “високого примітива. Вона є наслідком роботи людського духу, душі й розуму”. [12, 14]

Вперше Гануся і Марія взяли участь у виставці творів народних майстрів разом із М.Матійчук у 1990 р., присвяченій Собору Духовної України. Їхні роботи прикрашають усі народні ярмарки, які відбуваються в місті Косові, Коломиї, Вижниці, селі Космачі і Кутах.

Майстриня Марія Матійчук, яка святкувала у 1999 році свій ювілей 70 річчя від дня народження, виставила власний творчий доробок із роботами сестер у Косівському музеї народного мистецтва та побуту Гуцульщини.

У 2004 р. в Коломийському музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття відбулась персональна виставка Мельничук Ганни Юріївни з села Шепіт та Луцук Марії Юріївни з села Космач. Твори цих майстрів зберігаються в колекціях Коломийського музею.

З любов’ю і натхненням виготовляють майстрині свої скульптурки із сиру, які вишукані за формою та пластичністю.

Життя заставляє майстринь виносити свої доробки на ринки. Кожний виріб виліплений із натхненням, бездоганністю виконання. Вони заспокоюють себе усвідомленням того, що їхні вироби принесуть у чийсь дім радість і затишок, а особливо дітям, як іграшки. В останні роки вироби із сиру набувають значення і сувеніра-пам’ятки про відвідини Косівщини.

Гості майстринь можуть замовити собі або відразу придбати готові скульптурки і побачити, як їх виготовляють із сиру та спробувати власноручно виготовити виріб. Працюючи в жанрі тематичної скульптури малих форм, досконало володіючи пластичними засобами сестри створюють традиційно — народні форми із сиру.

Вироби із сиру поряд із колядками, казками, прислів’ями, приказками становлять безцінне духовно-мистецьке національне надбання, зосереджують в собі основи і принципи багатьох видів народного мистецтва — кераміки, дерев’яного

різьблення, декоративного розпису, плетіння тощо.[13, 50]

Маленькі скульптурки із сиру — це життєва речовина та й сама вона у своїй змістовній сутності — це певний символ, який виник і сформувався внаслідок багатомісної діяльності людини. Вони виражають особливості місцевого уявлення про форму зооморфної пластики, передачі динаміки та конструктивного зображення. Скульптурки набули символічного значення і сповна реалізували свої функції через обрядові дії повсякденного життя.

Вироби із сиру мають свої особливості пластичної форми, кольорових плям у створенні декору і несуть у собі вражаючий ефект декоративності. Декоративності, що “ніколи не буває застиглою чи довершеною, а завжди мінливою та парадоксальною у залежності від місця і часу” [14, 17].

1. Базак М. Сырные фигурки // Декоративное искусство СССР.— 1982.— № 1.
2. Шухевич В. Гуцульщина.— Т.1.— Львів, 1901.
3. Герус Л. Гуцульська сирна пластика // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат.— Львів, 2006.
4. Герус Л. Українська народна іграшка.— Львів, 2004.— С. 205-214
5. Гоберман Д. Искусство гуцулов.— М., 1980.
6. Гургула І.В. Народне мистецтво західних областей України.— К., 1966.
7. Найден О.С. Деякі тенденції виникнення та тенденції розвитку народних художніх промислів // Народна творчість та етнографія.— 1991.— №4.
8. Найден О.С. Орнамент українського народного розпису.— К., 1989.
9. Герус Л. Неперервність традицій — основа живої духовної сутності народного мистецтва /на прикладі гуцульського осередку сирної пластики/ III Гончарські читання.— К., 1998.
10. Рибчук М.Б., Базак М.І. Вироби з рогу та сиру // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження.— К., 1987.
11. Сагайдачна З. Гуцульские сырные игрушки // Декоративное искусство СССР.— 1960.— № 4.
12. Селівачов М. Лексикон української орнаментики. — К., 2005.
13. Соломченко О. Народні таланти Прикарпаття. — К., 1969.
14. Станкевич М. Декоративність — категорія мистецтвознавства //Мистецтвознавство'05.— Львів, 2005.
15. Чарновський О. Українська народна скульптура з тіста і сиру // Збірник матеріалів ІХ наукової конференції Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва.— Львів, 1968.
16. Węgrzynowicz I. Zolobienie serkow owczych // Polska sztuka ludowa.— 1955.— №1.

Ihor Bilous

P.G.stud.,

The Precarpathian V.Stefanyk National University

Region of cheese production

Tradition of arts and crafts made out of cheese goes back to old age of the mount region and local population. They made sculptures of horses, cows, deer, rabbits etc. Self made sculptures were sold at the local markets, made by known craftsman's which are G.U .Melnichuk, M.U. Luschak and M.U. Matiychuk.

Cheese sculptures have priceless soul value of the national tradition at the local region.